

Pazo da Mota

José Manuel Bértolo Ballesteros
joberba4@hotmail.com

Resumo. O morgado do pazo de A Mota, na parroquia de Riobó (A Estrada, Pontevedra), foi fundado por Xoán Otero (1716-1799). O seu bisneto, o maxistrado Manuel Otero Maqueira, vendeu case toda a súa herdanza en 1852 a Ramón Otero Estévez, natural de Boborás, que casara coa viúva de Eduardo Otero, irmán de Manuel. Ramón e a súa esposa Ramona Arén, sen fillos, nomearon como seus herdeiros aos fillos ilexítimos de Pío Otero, chamados Gumersindo e Blandina Concepción, que son os ascendentes dos actuais propietarios.

Abstract. The country house of A Mota, in the Riobó parish (A Estrada, Pontevedra) was founded by Xoán Otero (1716-1799). His great-grandson, the magistrate Manuel Otero Maqueira, sold most of his inheritance in 1852 to Ramón Otero Estévez, from Boborás, married to the widow of Eduardo Otero, Manuel's brother. Ramón and his wife Ramona Arén, with no children, named as their heirs Gumersindo and Blandina Concepción, illegitimate children of Pío Otero and ancestors of the current owners.

A *casa de A Mota ou dos Oteros* no lugar de A Mota na parroquia de San Martiño de Riobó forma parte do patrimonio cultural do concello de A Estrada no apartado de arquitectura civil (DOG 16 xullo 1991). E no mesmo DOG aparece citada a *casa dos Otero* e a *casa e capela de Cobián* na parroquia de Ribeira, que pertenceu á mesma familia que era dona da *casa de A Mota*.

A casa de A Mota, aínda que non ten a antigüidade doutras casas nobres nin ten escudo de seu, é considerada un pazo por ter algunhas das características propias do que se considera un pazo.

O pazo de A Mota atópase situado nun outeiro, desde onde se divisa a val do Ulla e, ao fondo, o orgulloso Pico Sacro, vixiante do camiño Xacobeo e sentinela destas fértiles terras. Ten unha superficie construída superior aos 900 metros cadrados. De planta en L e con dous pisos destaca nel a súa enorme galería, a solaina á que se accede por unhas escaleiras, antes de madeira e agora de pedra, unha adega con bóveda de pedra na que se fai viño, e na cociña unha campá de cheminea que se asenta dobre piares de pedra. O pazo

Retablo.

Pedra de armas.

conserva mobles centenarios en caoba e nogueira que enchen e adornan, entre outras cousas, os once dormitorios que curiosamente comunican entre si sen corredores.

Ten unha capela anexa ao lado sinistro da edificación con entrada interior e pola fachada principal con retablo neogótico. Diante da capela érguese un ben labrado cruceiro duns cinco metros de alto, cunha plataforma de tres chanzos de base cuadrangular con zócalo, fuste circular con diámetro que diminúe en altura, no que hai esculpida a imaxe de san Antonio, e sobre el un capitel circular rematado en cadrado con volutas nas esquinas e catro querubíns en cada cara. A súa cruz é latina, redonda e espiñosa co Cristo crucificado no anverso, con cabeza reclinada sobre a dereita. No reverso ten a imaxe da Inmaculada Concepción.

Ao pasar o portal e na parte posterior, sobre unha fonte, destaca unha pedra de armas, traída doutro lugar, de grandes proporcións cun escudo rematado en punta, cortado, primeiro cuartel; unha cadea posta en orla e no seu campo un xinete con lanza en riste, brochante de dúas cabezas de moro no extremo posterior e outra baixo as patas dianteiras do cabalo, armas da liñaxe GUNDÍN.

Pazo de A Mota.

Segundo cuartel; cinco paus recortados, orlados de oito caldeiras, armas da liñaxe TABOADA. Ao timbre helmo con grandes penachos que mira cara a destra, rodean o escudo unhas volutas e uns lambrequíns vexetais á altura do helmo. Un enorme hórreo de 10 claros, agora en desuso, faise notar nas proximidades do xardín.

Xenealoxía do Pazo de A Mota

Podémosnos remontar na xenealoxía deste pazo estradense ata:

SIMÓN ARMAS, casado con *Xoana de Castro*, veciños de Riobó.

En 1647 Xoán de Milmanda, procurador na Audiencia Arcebispal de Santiago, por unha renda anual de nove ferrados de centeo e un par de capóns (ACS)¹.

Simón Armas morreu o 30 de maio de 1673. Foron os pais de:

MARGARIDA ARMAS, veciña de Riobó, que celebrou os esposais con *Domingos Pesqueiras*, fillo de Amaro de Pesqueiras e de Dominga de Castro, veciños de San Félix de Lois (Ribadumia).

¹ ACS=Arquivo Catedralicio de Santiago. E máis adiante, A.R.: =Arquivo da Real Audiencia de A Coruña.

Domingos era irmán de Xacobo Pesqueiras, cura e veciño de A Mota, que morreu 26 de maio de 1747. Margarida morreu o 5 de outubro de 1706. Xeraron a:

1. *Mariña Pesqueiras*, que casou o 4 de xuño de 1705 con *Domingo Montoiro*, fillo de Bieito e María Tata, veciños de Santa Baia de Pardemarín.
2. *Cristina Pesqueiras Armas*, (*que sigue*).

CRISTINA PESQUEIRAS ARMAS celebrou o seu enlace matrimonial en Riobó o 5 de febreiro de 1708 con *Domingos Otero García*, fillo de *Domingo Outeiro Dapena* e de *Catarina García*, natural de Arnois. Domingos otorgou testamento ante Bartolomeu Pesqueira, escribán de Santa Baia de Pardemarín e morreu o 31 de outubro de 1744. A súa descendencia:

1. *Roque Antón Otero Pesqueiras*, bautizado en Riobó o 5 de xullo de 1708, sendo o padriño Roque Douteiro. Morreu solteiro o 12 de outubro de 1720.
2. *Dominga Otero Pesqueiras*, bautizada o 28 de abril de 1710, casou o 7 de xaneiro de 1734 con *Andrés Dafonte Piñeiro*, fillo de Lourenzo e de Mariña, veciños de Barbude. Como veremos máis veces, casaron dous irmáns, Andrés e Mª Antonia Dafonte, con outros dous irmáns, Dominga e Xoán Otero Pesqueiras.

Dominga e Andrés tiveron varios fillos:

- *Xacobo*, que naceu en marzo de 1736, tendo por padriños a Xacobo e Cristina Pesqueiras, veciños de Riobó.
 - Mª *Antonia*, bautizada en Riobó o 26 de abril de 1739, tendo por padriños a Xoán Otero e a Xosefa da Silva, veciña de Paradela.
 - *Xosé*, nacido e bautizado en Riobó o 2 de xaneiro de 1744.
 - *Pío*, bautizado en Riobó o 30 de maio de 1747.
2. XOÁN OTERO PESQUEIRAS, (*que sigue*).

XOÁN OTERO PESQUEIRAS, foi bautizado o 13 de xaneiro de 1716, sendo o padriño Xacobo de Armas, estudante.

Foi o herdeiro do seu tío cura de Riobó don Xacobo Pesqueiras. Mordomo do marqués de Santa Cruz, en 1764 era procurador xeral da xurisdición de Tabeirós “*electo e aclamado polos seus vasallos*”, que

entre outros asuntos se ocupaba do sorteo de quintas, e como tal denunciou (R.A. 18783/51) ao xuíz D. Xosé Araújo e Pedrosa, natural de Tabeirós pero que vivía en Viveiro. A razón da denuncia foi que o xuíz nomeara como seu suplente a un tenente administrador chamado Gregorio Arias Mariño de Soutomaior, que actuaba “cega e atrapalladamente”, excedéndose nos cobros polos seus servizos sen axustarse aos aranceis estipulados.

Xoán, xunto co seu fillo Xacobo, mercou o 17 de maio de 1771 o “Prado dos Xaneiros” xunto con outros bens en Santa Mariña de Ribeira a D. Bernardo Cernadas e a Dª Bieita Sánchez a súa muller, filla de D. Alberte Sánchez procurador de Santiago. Ao empezar a traballalo con xornaleiros, foi denunciado polo cura da parroquia (R.A. 11173/74) de excederse non límites, pois o terreo non estaba limitado con chantos. Ao final déronlle a razón a Xoán, xa que había unha árbore que servía de canto. Neste preito menciónase que había feira en Codeseda o día 14 e en Rubín (Foxo Corvelle) o 15 de marzo no ano 1774.

Era “sisero” na taberna chamada da Pica en San Miguel de Moreira, onde tiña diversos bens. Disputou (R.A. 18827/85) contra os veciños de Moreira e os de Callobre, a causa da auga da fonte do Toxal de Moreiras, onde había un muro separando a fonte chamada de *Maceiras* e a de *Coruxas*, que os veciños querían xuntar.

Xoán outorgou testamento ante Xosé Barros, escribán e veciño de San Miguel de Arca fundando o *vínculo e morgado de A Mota*. Foi sepultado na capela maior da igrexa de Riobó o 15 de xullo de 1799.

Casou o 7 de novembro de 1734 en Barbude con Mª *Antonia Dafonte Piñeiro*, filla de Lourenzo e de Mariña, veciños de Barbude. Procrearon a:

1. *Xoán Otero Dafonte* (ás veces aparece como *De la Fuente*), bautizado en Riobó o 5 de decembro de 1735. Foi presbítero e en 1778 tivo un preito contra os veciños de San Miguel de Moreira, (R.A. 22047/2) a causa da paga duns réditos de censo, pois D. Xoán era o “capelán da capela e aniversario fundada en Santa Mª de Ribeira por D. Xoán Bermúdez de Castro. Este, natural de Santa Mariña de Ribeira e veciño de Madrid, mandou no seu testamento fundar un aniversario de

Lareira do pazo.

misas na parroquia, elixindo patróns e deixando cartos e bens para elo. Un dos patróns foi Dª Beatriz de Silveira, baronesa de San Quintín, viúva do barón Xurxo de Paz e Silveira, quen tomou a censo redimible a metade, (polo que preiteou o capelán Miguel de Soto Bermúdez), e deu poder a D. Fernando Bello e a Xosé Festa, capelán de Paradela, que executaron a redención. Os bens aforados, que pertencían ao arcebispado e ao mosteiro de Acibeiro, comprounos Xoán Otero.

2. XACOCO AGOSTIÑO OTERO DAFONTE, (*que sigue*).
3. *Dominga Otero Dafonte*, que foi bautizada o 11 de outubro de 1739 sendo os padriños o seu avó Domingos e a súa tía Dominga Otero. Casou en Riobó o 11 de agosto de 1762 con *Manuel Pazos Callobre*, fillo de Francisco e Mariña, veciños de Berres.

XACOCO AGOSTIÑO OTERO DAFONTE foi bautizado o 28 de agosto de 1737, sendo os padriños o cura de Riobó don Xacobo Pesqueiras e a súa tía Dominga Otero.

En 1760 deulle unha malleira ao escribán de Tabeirós don Baltasar Xacobo Gómez Flores, de S. Pedro de Parada (R.A. 21863/1). Xacoco ao parecer era un mozo brouco, dito en palabras da época “un

quimerista, fundado en que seu pai é rico e ningún se atreve a litigar con el". Ademais xa tivera outras "quimeras", como a que tivo co cura de Ribeira, D. Bernardo Cuervo. Ao ser denunciado, seu pai tivo que saír de fiador, polo que lle embargaron bens por valor de 400 ducados, a saber, un par de bois, unha mula, un macho, catro porcos, cen fanegas de millo groso e algúns bens mobles.

A súa voda tivo lugar en Barbude o mesmo día que a súa irmá Dominga, o 11 de agosto de 1762, con *Mariña Pazos Callobre*, filla de Francisco e Mariña –casaron de novo dous irmás con outros dous irmás–. A súa prole:

1. VICENTE OTERO PAZOS, (*que sigue*).

Xacobo casou en segundas nupcias con *Antonia González Taboada*, natural de Carboeiro, quen outorgou testamento ante Caetano Nicolás Vidal e foi sepultada en Riobó o 26 de xaneiro de 1792. Fillos deste matrimonio foron:

2. *Xosé María Ramón Otero González*, nacido o 5 e bautizado 6 de xullo de 1775 en A Mota, tendo por padriños a Rosa Francisca González Taboada e a Antonio Sueiro de Andrade, veciños de Carboeiro.
3. *Xoán Antonio Andrés Otero González*, que naceu o 11 e foi bautizado o 21 de maio de 1780, tendo por padriño a seu avó Xoán Otero. Morreu solteiro o 28 de maio de 1858, outorgando testamento o 23 de marzo de 1852 ante Ildefonso Fernández e Ulloa a favor do seu sobriño Ramón María Cobián.
4. *María Antonia Otero González*, bautizada o 28 de abril de 1773 tendo por padriño a seu avó Xoán Otero.

Casou en Riobó o 10 de febreiro de 1800 con *Ventura Cobián Cueto*, fillo de Xoán Cobián e Manuela Cueto, veciños de Padrón. En 1801 o seu irmán Vicente pediulle tempo para pagarlle a lexítima que lle correspondía pola morte dos seus pais. Ventura (ou Buenaventura) era comerciante en Padrón e noutros lugares. Aparece en varios preitos, e nun deles por mor de vender ao fiado unha carga de liño. María morreu o 17 de marzo de 1851, estando viúva. Foron os pais de:

- *Xacobo Victorio Ramón*, que naceu o 18 de novembro de 1800 e foi bautizado dous días despois. Na partida de bautismo hai

unha nota que di: “*ausentouse para Portugal e ignórase o paradioiro 30 anos despois*”.

- *Ramón María Ventura Cobián*, que foi bautizado en Riobó o 5 de agosto de 1806, tendo por padriños a Manuel Fernández e Rita Cobián, veciños de Trove. Foi cabaleiro da Orde de Carlos III e administrador de Tabacos.

Ramón casou con *Xosefa Budiño Arias*, que fora mellorada cunha casa na rúa Pitelos (Santiago de Compostela), por seus pais, o licenciado Manuel Budiño Rodal, veciño de Callobre, e Xabiera Arias, veciña de Ribeira onde morreu o 20 de xuño de 1868 tras outorgar testamento ante Xosé Ribadavia.

Ramón Cobián tivo moitos negocios con Ramón Otero da casa de A Mota de quen se fala máis adiante. Así, por exemplo, o 17 de xaneiro de 1850 ante Francisco de Oca vendeulle uns bens por valor de 5.100 reais, que previamente comprara en venda xudicial.

Ramón Cobián morreu en Ribeira o 17 de xuño de 1890, tendo feito testamento en Santiago ante Ildefonso Fernández Ulloa o 10 de decembro de 1883. Cando morreu vivían os seus fillos *Albina* (nacida o 1 de xaneiro de 1861) e *Xosé Valentín Cobián Otero*, que –como veremos máis adiante– casou con Carme e Xesusa Otero García, do pazo de A Mota.

- *Mª Engracia Xoana*, nacida en Riobó e bautizada ao día seguinte, o 26 de novembro de 1811, tendo por padriños a Xoán Otero (o seu tío) e María Maquieira.

CRISTOVO VICENTE OTERO PAZOS, bautizado en Riobó o 16 de setembro de 1764, sendo os padriños Cristovo Pazos, veciño de Berres e residente en Loimil, e Dominga Otero a súa tía.

Vicente, como era coñecido, foi xuíz en Tabeirós. Casou con *María do Carme Maquieira Pazos*, filla de *Antonio Maquieira*, da parroquia de San Bartolomeu de Pontevedra, e de *Xosefa Pazos*, da parroquia de Sta. Mª Maior de Pontevedra.

Aparecen ás veces vivindo en Ribeira, sen dúbida na coñecida como “*casa dos Otero*”, e outras en A Mota.

Hórreo do pazo.

Vicente outorgou testamento ante Filipe Pena, escribán de Rubín e foi sepultado en Riobó o 15 de xuño de 1822 coa presenza de 44 sacerdotes. Ao parecer cando morreu pensaba en emigrar. Foron pais de:

- EDUARDO OTERO MAQUIEIRA, (*que sigue*).
- ESTEVO MANUEL OTERO MAQUIEIRA, (*que sigue*).
- *Ventura María Otero Maquieira*, bautizado o 3 de agosto de 1809 en Riobó.
- *Hipólito Otero Maquieira*, bautizado o 11 de febreiro de 1811 en Riobó ao día seguinte de nacer, foi alumno do Real Colexio de Medicina e Cirurxía de San Carlos, onde se fixo doutor.
- *Mariano Salvador Otero Maquieira*, nacido o 4 e bautizado o 5 de agosto de 1812, tendo por padriños Xoán e María Otero.
- *Xosé Bieito Otero Maquieira*, foi bautizado o 19 de agosto de 1814 en Riobó ao día seguinte de nacer, sendo o padriño Xosé Bieito Maquieira, cura de Trava (Bergantiños.). Alumno do Real Colexio de Medicina e Cirurxía de San Carlos, foi

médico en Valencia, para o que tivo que facer a proba de limpeza de sangue.

ESTEVO MANUEL OTERO MAQUIEIRA E MALVAR, pero coñecido como *Manuel Otero*, naceu e foi bautizado o 8 de maio de 1808 na igrexa de Riobó, sendo o padriño o cura de Ribeira chamado Estevo. Casou sobre 1858 con *Bieita Vinseiro Gamallo*, nacida en 1828, filla de Manuel Vinseiro Gómez, natural de Ribeira, e de María Gamallo, natural de San Mamede de Ribadulla.

Viviron en A Mota e, a partir de 1852, en Ribeira. Tivo por fillos a *Xenaro* e *Manuel* –que foron xuíces municipais en A Estrada—, *Vicente*, *Carme* e *Ramona Otero Vinseiro*.

A súa vida seguiu o mesmo curso que a política nacional, sendo apoiado ou defenestrado segundo estivesen no poder as forzas progresistas ou conservadoras.

Estudou para avogado obtendo o título o 12 de xuño de 1833. Neste mesmo ano foi nomeado alcalde (preconstitucional) de A Estrada e, ao comezo da guerra carlista, comandante da Milicia Urbana de Tabeirós, que xunto ao xuíz Cristovo Sánchez apresou a guerrilla carlista capitaneada por Gorostidi. “*Organizou a Garda Nacional de Tabeirós, uniformouna e pagou á súa costa aos espías para saber os movementos daquel infame, a cuxas determinacións foi vítima el con oito dos seus secuaces, e que de non ter sido isto teríase comprometido a sorte de Galicia*” (AHN).

En represalia o pazo de A Mota foi asaltado o 27 de xuño de 1835 pola facción mandada polo seu xefe López, proferindo insultos contra don Manuel. Ao non encontralo no seu domicilio por ter saído á festa do apóstolo en Santiago, saquearon o pazo levando diñeiro, alfaias, roupas e víveres, destruindo o mobiliario que non puideron levar. Calculáronse os danos en 24.000 reais.

Pero os carlistas regresaron ao pazo de A Mota o 7 de abril de 1836. “*Por estes e outros servizos granxeouse o odio e cruel saña dos inimigos do ben público e de S.M. polo que o xefe López saqueoulle a casa esnaquizándolle os mobles de consideración e interesante títulos de pertenza, chegando á tal ferocidade que xa que non puido coller ao expoñente, fíxoo cun irmán seu –Eduardo Otero– e un cuñado deste*

—Gonzalo Arén—, sendo arrancados da cama o 7 de abril de 1836 e conducidos ambas vítimas, descalzos e en camisa, ata o pobo de A Estrada, onde foron sacrificados con bárbaro furor, facendo presenciarse esta escena sanguenta á esposa do primeiro”.

“Consta por documentos as moitas saídas que o comandante fixo contra os facciosos, ... e de ter recibido tres balazos”. Como alcalde e comandante perseguiu a banda de facciosos que mataron a seu irmán, colléndoos en Soutelo de Montes. A causa das molladuras que soportou durante catro anos de persecución dos rebeldes carlistas, padecía do fígado, polo que consta que en 1869 acudiu aos baños en Cuntis para remedio dos súa enfermidade.

Logo participou no proceso xudicial contra os facciosos, buscando ao parecer testemuñas falsas polo que foi multado e amoestado. Neste proceso veuse incurso tamén Manuel Gómez, dono do pazo de Xerliz.

En 1840 foi elixido deputado en Cortes.

Ante o pronunciamento no que triunfou Narváez, Manuel reuniu na súa casa ao xuíz e fiscal de Tabeirós e convocou mediante os pedáneos unha concentración armada de “todos os nacionais licenciados” en A Estrada o 2 de novembro de 1843. Presentouse alí ese día Manuel “a cabalo con trabuco, sable e pistolas proclamando a Xunta Central e República”. Desde alí dirixiuse cos concentrados cara Soutelo de Montes, cometendo moitos asoballamentos, pero ante as noticias adversas os homes dispersáronse e entón collendo as armas levounas a Pontevedra poñéndoas a disposición da Autoridade competente, como se fose esa a súa intención. Sen embargo, foi acusado en 1844 de rebelión contra os conservadores, polo que foi multado e desterrado durante dous anos en Mallorca.

En recompensa polo seu labor contra os carlistas e como deputado a Cortes foi nomeado xuíz de 1ª instancia de Pontevedra o 18 de abril de 1856 e cesado moi pouco despois ante os informes que sobre del deu o Capitán Xeral de Pontevedra. En efecto, o 28 de xullo dese ano Manuel escribiu unha carta ao ministro explicándolle os abusos que cometía o gobernador militar, quen o destituíu como xuíz o 2 de agosto, alegando ser irmán de Hipólito Otero, deputado demócrata e segundo el por non estar capacitado para o cargo, e

porque “foi un dos corifeos da deputación, a cal os días 18, 19 e 20 apurou todos os medios de concitar ao desorde e á rebeldía”, “pois é inimigo do goberno de S.M.”. O gobernador militar tamén argumenta que de 27 deputados demócratas, 7 son da provincia de Pontevedra, de aí que interveña de inmediato. Por iso, se ben o 12 de agosto Manuel é repostado polo Capitán Xeral de Galicia, volve a ser suspendido o día 18 por mor dos informes recibidos do Capitán Xeral de Pontevedra, que tamén o acusaba de persoa ignorante, de pouca intelixencia, pero perigoso por ser arrichado.

Pero cos novos cambios políticos, e dicir, tralo derrocamento da raíña Sabela II, foi nomeado de novo xuíz o 4 de novembro de 1868 para Pontevedra, logo o 25 de maio do 70 en A Coruña, se ben por incompatibilidade é trasladado a Albacete onde toma posesión o 21 de xaneiro de 1871 e trasladándose a Oviedo, a petición súa, tres meses despois. Alí estivo ata o 8 de marzo de 1875, en que é declarado cesante.

Disputou pola escribanía que levaba Xosé María Paseiro con Ramón Otero Estévez (*que sigue*), casado coa viúva do seu irmán Eduardo, Ramona Arén, e que tiña o usufruto dos seus bens, polo que vivían tamén no pazo de A Mota. De aí que para evitar as discusións e preitos, Manuel vendeulle o pazo de A Mota e demais capital ante o escribán Francisco de Oca o 15 de novembro de 1852 por 60.000 reais, ademais doutros 4.000 por diferenzas sobre os contratos da compañía. “Que como Manuel é dono non só do vínculo fundado polo seu bisavó Xoán Otero que nos seus días posuía Eduardo o seu irmán, e polo que pode dispoñer da metade libremente, así como don Manuel é herdeiro da metade de toda a lexítima e herdanza de don Eduardo sen prexuízo do usufruto que deixou a viúva, para evitar disputas sobre as cobizas do usufruto, lindeiros e habitación da casa principal e outras vende a herdanza de seu irmán, tanto na casa principal de A Mota, as súas oficinas, currais, casas de caseiros, horta con todos os bens e rendas do lugar de A Mota, así como os de Berres, Remesar, San Pedro e Santo Tomé de Acorados, Arnois, San Xiao de Guimarei, San Xurxo de Codeseda, Agar, Rubín, sen outra excepción que a renda de 24 ferrados de centeo e 2 capóns que se cobran en Olives coa parte do Souto da Revolta, e vende con todos os dereitos de rega, servidumes, pensións e

demais gravames na cantidade de 60.000 reais". A cantidade debíase entregar en seis anos, pero se non pagaba a tempo, debíase facer cargo dun 6% de réditos. Por outra banda, recórdase a don Ramón que debe respectar o usufruto da súa esposa.

Anos máis tarde, en 1870, laiábase de malvender o pazo pois dicía que valía o dobre.

En outubro de 1880, como xa era maior, deu poder a seu fillo avogado Xenaro e que vivía con el, para levar a administración da casa.

Ramón outorgou testamento ante Filipe Pena Leira sobre o ano 1828 e outro ante Xosé Ribadavia, pero o último outorgouno ante Ricardo Luaces Miranda o 17 de febreiro de 1883. Morreu na súa casa de Ribeira aos 75 anos o 9 de xullo de 1883. No testamento despois da profesión de fe e dos actos eclesiásticos, pide que *"se de pan cocido a domicilio a persoas verdadeiramente necesitadas, canto é desgraciado costume de gastar en festíns improprios nos días de loito, prohibindo terminantemente toda comida extraordinaria nos mesmos sexa cal sexa o pretexto"*. Tamén reconece os seus cinco fillos, aclarando que se ben Xenaro foi procreado antes do matrimonio, cre que foi lexitimado ou se non o declara lexítimo. E di que Xenaro, avogado, ten 26 anos, Manuel, avogado, 24 anos, Vicente que estuda medicina ten 20 anos, Carme 18 e Ramona 14, todos solteiros.

As partillas da herdanza deixounas feitas xa no testamento, deixando a mellora ao primoxénito, sinalándoa sobre a casa amurallada en que vivían que daba ao norte coa vía pública da Barca de Sarandón. Ás fillas deixouulle 10.000 pts. a cada unha e aos outros fillos diversos bens (casas, leiras, montes...) no igrexario e en Berres.

EDUARDO OTERO MAQUIEIRA, que era o primoxénito e polo tanto dono do morgado, bautizado o 28 de decembro de 1806, sendo o padriño Xosé Bieito Maquieira, cura de Trava (Bergantiños). Casou con *Ramona Aren Seoane*, filla do escribán Gonzalo Arén Losada e de Ignacia Seoane, veciños de Santa María de Folgoso de Montes.

Eduardo testou o 6 de xuño de 1831, ante o escribán don Bieito Xosé Paseiro, escribán da xurisdición de Montes. Nomeou usufrutuaria dos bens libres á súa muller Ramona e deixou o vínculo a seu irmán Estevo Manuel e descendentes, sempre e cando non fose

contra o por el disposto, xa que en tal caso herdaría o seu outro irmán, Hipólito.

A Eduardo matárono, como xa vimos, en A Estrada o 7 de abril de 1836 e foi enterrado dous días despois no adro diante da porta principal da igrexa de Riobó.

Ramona Arén volveu casar logo en Riobó o 19 de decembro de 1841, cando xa tiña 44 anos con *Ramón Otero Estévez (que sigue)*, de 23 anos, sendo testemuña o licenciado don Manuel Otero. Ramona e Ramón fixeron testamento o 23 de abril de 1865 ante Manuel Santamarina notario da Estrada. Ramona morreu en Riobó o 25 de xaneiro de 1868 aos 71 anos.

RAMÓN TOMÉ OTERO ESTÉVEZ, foi bautizado ao día seguinte do seu nacemento na parroquia de Alvarellos (Boborás) o 19 de xaneiro de 1819, tendo como padriños ao seu avó Tomé Estévez e a súa tía Dores Santia. Era fillo de *Xosé Otero Santia* e *María Estévez Munín*, e neto por vía paterna de *Pedro* e *Xacinta*, e por vía materna de *Tomé* e *Teresa*.

Casou, como xa se dixo, en Riobó o 19 de decembro de 1841 con *Ramona Arén Seoane* que era a usufrutuaria dos bens libres do pazo de A Mota. “Cando casou, a súa muller deulle 3.000 ducados, é dicir, 33.000 reais, ante Antonio Montenegro veciño de Santa Cruz de Ribadulla”, segundo se di no seu testamento. E logo en 1842 ante o escribán Xoán Manuel Taboada, veciño de Santa Cruz de Ribadulla, e tamén o 15 de agosto de 1848 ante Bieito Xosé Paseiro, Ramona outorgou escrituras de doazón dos seus bens a favor do seu marido.

Ramón María aos poucos meses de casar mercou unha fábrica de papel, que estaba preto da torre de A Barreira². Deseguida fixo a súa aparición no mundo da política chegando a ser alcalde de A Estrada durante o ano 1842, logo en 1843 foi comandante do 2º batallón da Milicia Nacional do partido de A Estrada, en 1855-6 concelleiro e

2 Na beira do río Bó que da nome a esta parroquia e sobre unhas penas alzabase a mítica torre da Barreira, de gran importancia na xurisdición de Tabeirós, sendo testemuña muda das loitas entre o arcebispo de Santiago e os señores feudais, e que foi destruída polos Irmandiños a finais do século XV.

Sobre a fábrica de papel ver artigo de J.Fernández Casal, en *Miscelánea histórica e cultural*. A Estrada, 2007.

síndico do concello de A Estrada e en 1873 foi vocal do comité alfonsino de A Estrada.

A súa nai María Estévez, agora viúva do segundo marido Ignacio Orcullo, o 8 de febreiro de 1847 ante o escribán Francisco Andiñón deulle para sempre a Ramón, apartando aos seus outros fillos de todo dereito, os cartos que levara da casa e que gastara en mercar bens e casas.

A partir de primeiros de ano de 1852 exerceu como recadador das contribucións directas do distrito de A Estrada, para o que tivo que facer en garantía unha hipoteca o 12 de novembro de 1851 ante Francisco de Oca.

Como xa vimos, en 1852 mercoulle a Manuel Otero o pazo de A Mota xunto con todos os bens do morgado, pero seguiu tendo moitas máis relacións económicas con el. Así o 31 de decembro de 1861 comproulle por 10.400 reais unhas casas, leiras e rendas en Folgoso, que Manuel mercara dez días antes nunha puxa xudicial froito dun embargo.

Ramón en 1861 tamén aparece como dono dunha empresa de fundición e dunhas minas de estaño en Santa Eulalia de Losón (Lalín) chamadas “A filla ausente” e “San Antonio”.

Expresou as súas últimas vontades o 23 de abril de 1865 ante Manuel Santamarina e morreu aos case 84 anos en A Mota o 26 de novembro de 1903, sendo enterrado no adro de San Martín de Riobó dous días máis tarde, asistindo 40 sacerdotes.

O 17 de agosto de 1848 e ante o escribán Uxío Andrés Parcero fixo recaer os bens recibidos da súa muller Ramona Arén en 1842 “*nos dous fillos naturais de Xoana García Centeno, Gumersindo e Mª da Concepción, habidos de don Pío Otero, para sostén dos pupilos e sempre que estes o necesitasen e se fixesen acredores a elo polas súas boas calidades na súa vida pública e privada*”. Tamén fixo doazón dos seus bens presentes e futuros, facultando a Xoana para administrar os bens doados mentres ela siga solteira, pois en caso contrario pasaría aos fillos directamente. Estaba claro que Ramona estaba de acordo e que xa non esperaban ter fillos de seu, pois Ramona pasaba dos 50 anos.

Esta doazón foi referendada por Ramón Otero e a súa esposa Ramona Arén nas súas últimas disposicións de 1865, poñendo

Ramona a condición de que levasen primeiro o apelido Otero e que non herdasen os bens da súa nai, pois esta tiña outra filla natural chamada Carme. Non obstante esta última condición foi retirada por Ramona nun codicilo o 21 de xaneiro de 1868.

En efecto, **Xoana García Centeno**, veciña de Merza, –que tiña 14 anos cando quedou embarazada do primeiro fillo–, tivo dous fillos ilexítimos de *Pío Otero* e logo outra filla, Carme, de pai descoñecido. Xoana nacera en Breixa o 22 e bautizada o 25 de outubro de 1830, filla de Gonzalo García Centeno e de Francisca Portela, e neta de Antonio García e Mª Antía Centeno, naturais de Pazos de Arenteiro e residentes en Breixa, e por vía materna de Xosé Carlos Portela, de Breixa, e de Sabela Álvarez, natural de Merza.

Xoana foi a nai de:

1. GUMERSINDO OTERO GARCÍA, (*que sigue*).
2. *Blandina Concepción Otero García*, nacida en decembro de 1846 e bautizada ao día seguinte en Breixa, sendo a madriña a súa tía materna Dores. Uniuse en matrimonio con *Antonio Sanxurxo Badía*, industrial, quen fundou unha importante industria metalúrxica en Vigo, así como a primeira liña de autobuses entre Santiago e A Coruña. Tiveron cinco fillos: Antonio, Carme, Ramona, Manuel e Fernando.

GUMERSINDO OTERO GARCÍA, naceu en Breixa o 9 de decembro de 1845 e foi bautizado tres días máis tarde, sendo madriña a súa tía materna M^a das Dores. Casou en Riobó o 9 de abril de 1871 coa súa prima *Dolores García Espinosa*, natural de San Cosme de Cusanca, Irixo (Ourense), filla de Xosé García Centeno, avogado, natural de Santiago de Breixa, e de Xesusa Espinosa Salgado, natural de San Salvador de Escuadro (Silleda) e domiciliados en San Cosme de Cusanca. Na partida de casamento de Gumersindo dise que era “*fillo de Ramón Otero*”, seguramente por suposición do cura ao ter sido declarado herdeiro de Ramón Otero.

No ano 1880 encontrábase ao fronte da fábrica de papel de Riobó. A fábrica pasou despois a outras mans segundo consta en documento de venda de 23 de maio de 1940. Dentro do edificio da fábrica a comezos do século XX funcionaba “*un muíño de maquiá, un*

Interior do pazo.

taller de torneiro e unha centraliña hidroeléctrica”, segundo nos conta J. Fernández Casal.³

Seguindo os pasos do seu pai entrou no mundo da política sendo alcalde de A Estrada en dúas lexislaturas, desde o 1 de marzo de 1877 ao 1 xullo 1881, e de novo desde o 6 de setembro de 1886 ata o 25 de maio de 1887 cando, a petición propia e alegando achaques de saúde, cesou no cargo.

Continuou no mundo da política sendo deputado provincial en seis eleccións, 1888, 1892, 1896, 1901 e 1909. En 1902 foi elixido presidente da Deputación de Pontevedra. E tamén alcanzou o cargo de gobernador civil de Ourense.

Faleceron ambos esposos no seu pazo de A Mota, Gumersindo o 13 de novembro de 1914 e a súa esposa o 26 de setembro de 1936. Cando faleceu Dores tan só vivían seis fillos, Xosé, Xesusa, Gumersindo, Gonzalo, Martín e Purificación.

3 FERNANDEZ CASAL, J. Breve aproximación ós muíños da parroquia de Riobó. Miscelánea histórica e cultural de A Estrada nº 5. Ed. Fundación Cultural de A Estrada. Museo. M. R. Portela, 2002

Familia Otero en xullo de 1923.

Esta familia xunto cos seus primos descendentes de Concepción Otero e Antonio Sanxurxo Badía fixeron unha primeira peregrinación a Santiago no ano 1923, e que aínda agora seguen a facer os seus descendentes.

Gumersindo e Dores tiveron no pazo de A Mota unha numerosa descendencia:

1. *Ramona Otero García*, naceu el día 14 de abril de 1872 e faleceu célibe en A Mota o 15 de xaneiro de 1929.
2. *María da Purificación Xesusa Amalia*, naceu o 30 de marzo de 1873. Sen descendencia.
3. *Ramón Gonzalo Antonio*, naceu o 16 de febreiro de 1875. Faleceu aos poucos meses o 16 de decembro de 1876.
4. *Xosé Otero García*, casado con *María de Castro-Figueroa López*. Tivo tamén numerosa prole: Gumersindo, Xosé Manuel (pai do eminente médico neurocirurxián vigués Xosé Manuel Otero Vich), Celestino, María, Dores, Martín, Antonio, Gonzalo, Ramón e María Loisa. Tiña a súa residencia en Ponte-deume, no pazo do Piñeiro que en 1936 asaltaron os republicanos asasinando ao seu primoxénito e ao capelán do pazo. Anos despois os maquis queimaron o pazo.

5. *Pío Carlos Eliseo*, naceu o 26 de outubro de 1877 e, célibe e sen profesión, faleceu aos 46 anos no pazo de A Mota o 9 de setembro de 1924.
6. *María do Carme Xosefa*, naceu o 12 de setembro de 1879 e foi bautizada en Riobó ao día seguinte. Casou con *Valentín Xosé Cobián Budiño*, nacido o 27 de maio de 1865, licenciado en medicina e cirurxía, natural de Ribeira, fillo de Ramón María Cobián Otero e de Xosefa Budiño Arias.
Xosé Valentín morreu o 16 de xuño de 1917 aos 50 anos. Foron veciños de Ribeira onde naceron os seus fillos:
 - *Ramón Xosé Cobián Otero*, nacido o 14 de abril de 1899. Casou con *Herminia Varela Neira*, viviron en A Coruña, onde tiveron dezasete fillos. En 1951, ano en que morreu, asumiu a dirección do *Sanatorio Modelo*. No ano 1955 o seu fillo Ramón Cobián Varela, médico anestésista, ocupou a Dirección do centro e en 1995 produciuse o relevo xeracional, sucedendo Xurxo Cobián Casares como director, despois de corenta anos, a seu pai.
 - *M^a das Dores Gumersinda*, nacida o 26 de febreiro de 1901. Casou no oratorio de A Mota o 13 de maio de 1928 con Xacobo Harguindey e Salmonte, de 27 anos e natural de Santiago, fillo de Xosé e Rita.
 - *Mª Teresa Xesusa*, nacida o 21 de setembro de 1902.
 - *Mariña*, casada en Riobó o 18 de xullo de 1938 con Perfecto Paseiro Andión, natural de A Estrada e fillo de Domingo e Olivia.
 - *Gumersindo Xosé Laurentino* nacido o 1 de xullo de 1904 e casado con Ana Mª Salgado Peñarredonda, tiveron cinco fillos.
 - *María do Carme Gumersinda Sabela*, nacida o 8 de xullo de 1906, casou o 25 de marzo de 1936 co comandante de artillería retirado Fernando Botana Rose, neto por vía materna de cidadáns ingleses. Viviron en Pontevedra e foron pais de Xesús María, con descendencia.
Faleceu dona Carme en Riobó o 13 de agosto 1907 sen outorgar testamento e o seu esposo contraeu novas nupcias coa súa cuñada Xesusa Otero.

6. *Xesusa Otero*, nacida o 29 de novembro de 1880, casou na parroquia de San Miguel dos Agros (Santiago) o 5 de maio de 1909 co seu cuñado *Valentín Xosé Cobián Budiño*, viúvo de M^a do Carme. Vivían en Riobó onde tiveron seis fillos varóns:
- *Xosé Xerardo Ramón*, que naceu o 30 de xullo de 1910 e casado morreu en Riobó o 9 de xuño de 1978.
 - *Leopoldo*, casado con Mª Loisa Vázquez Campos, era veciño de Guitiriz.
 - *Gonzalo Xesús Estevo*, nacido o 26 de decembro de 1913 e casado no oratorio de A Mota o 24 de setembro de 1945 con Mª Amelia Llamas Saco, natural de A Coruña, filla de Xosé Llamas del Corral e de María Saco e Arce, veciña de León. Tiveron cinco fillos.
 - *Fernando*, nacido o 26 de outubro de 1915 e casado con Mª Rosa Valenzuela Ulloa. Tiveron cinco fillos. Aínda que veciño de Vigo, morreu en Riobó o 22 de decembro de 1967.
 - *Xesús e Ventura*. Foron xemelgos nacendo o 19 de xullo de 1917 e morrendo ámbolos dous de “gripe española” o 22 de outubro de 1918.
- Xesusa faleceu viúva en A Mota o 20 de xullo de 1960.
8. *Dolores*, nacida o 7 de decembro de 1882, casou con *Xerardo Valenzuela Ulloa*. Os seus fillos son Elvira, Alfonso, Margarita, Xosé Manuel, Ramón, Dolores, Antonio, Fernando e María Xesús. De Alfonso é neto o actual vicepresidente da Xunta, Alfonso Rueda Valenzuela.
9. *María*, naceu o 12 de febreiro de 1884 e faleceu célibe o 10 de abril de 1918.
10. *Gumersinda*, naceu o 18 de setembro de 1885 e casou con Ventura Villar Grangel. Foron pais de Mariña, Vicente, Ventura, Rita, Gumersindo, María Dolores, Xosé María, Domingo e Lois.
11. GONZALO XOÁN FAUSTINO, (*que sigue*).
12. *Ramón*, naceu o 3 de xaneiro de 1890, de profesión médico, estaba casado con *Carme Calderón Fernández*, natural e veciña de Santiago de Compostela. Tiveron por fillos a María Teresa e Ramón. Faleceu no pazo de A Mota o 16 de outubro de 1918.

13. *Martín Xavier Manuel*, naceu o 13 de xaneiro 1892. Casou con *María Fernández Otero*, sendo os pais de Martín, María Dolores, Elisa, Xosefa, Gumersindo, Ramón, Lita, Carmela, Xosé Antonio e Teresa.
14. *Purificación*, naceu o 25 de xullo de 1896. Casou con *Rafael Espinosa Cervela*, tendo dous fillos, Rafael e María Dolores.

GONZALO XOÁN FAUSTINO OTERO GARCÍA, naceu o 6 de outubro de 1886, avogado, e “de profesión propietario” segundo o Rexistro civil. Casou con *Mercedes Llamas del Corral*, natural de Lugo, onde naceu o 4 de maio de 1885, filla de Caio Llamas Bustamante e de Paulina del Corral Flores, naturais el de León e ela de Sahagún (León) e domiciliados na cidade de Santiago de Compostela.

Faleceu Gonzalo o 8 de setembro de 1954 e a súa esposa o 14 de setembro de 1977, óbitos que tiveron lugar no seu pazo de A Mota. Deste matrimonio quedou unha única filla:

MARÍA MERCEDES OTERO LLAMAS, naceu o día 5 de abril de 1922 en Santiago de Compostela, pois alí vivían os seus avós maternos, na rúa Pescadería Vella. Casou con *Saturio de la Calle Sáenz*, que naceu o 24 de maio de 1909, na Praza Principal de A Estrada, fillo de *Vicente de la Calle Íñigo*, natural de Ortigosa de Cameros (Logroño) e de *María do Carme Sáenz de Torres*, natural de A Estrada e ambos veciños desta Vila, onde eran propietarios dun comercio de telas, se ben Vicente chegou a ocupar o cargo de oficial do xulgado e xuíz de paz suplente. Os seus avós paternos foron Policarpo de la Calle Torres e Braulia Íñigo García, veciños de Ortigosa de Cameros, e os seus avós maternos foron Saturio Sáenz Torres e María Torres Pérez, igualmente veciños da referida vila.

D. Saturio foi licenciado en medicina e cirurxía e fundou, xunto a seu irmán Manuel, o *sanatorio Nosa Señora do Carme* que foi inaugurado o 16 de xullo de 1944. Faleceu don Saturio no pazo de A Mota o 20 de outubro de 1986 e a súa esposa en A Estrada o día 12 de febreiro de 2002, ambos enterrados no cemiterio de Riobó. Tiveron varios fillos:

1. *Gonzalo de la Calle Otero*, que naceu o 4 de xuño de 1942, que casou con Mª Vitoria Otero Álvarez, nacida o 6 de maio de 1945. Fillos: Loreto e Mª Victoria.
 2. *Saturio de la Calle Otero*, naceu o 5 de xaneiro de 1944. Casou o 12 de setembro de 1970 na capela do pazo de Oca con Carmela López Vilariño, nacida en Santiago o 1 de maio de 1945, filla de Ramón e de María. Fillos: Eva, Lucía e Ana
 3. *Xosé Ignacio de la Calle Otero*, naceu o 1 de febreiro de 1949. Contraeu nupcias en Ourense con Serafina Portela Fernández o 17 de xuño de 1973. Tiveron dous fillos nados en Santiago de Compostela, Ignacio o 17 de febreiro de 1979 e Marta o 25 de xaneiro de 1983.
 4. *María Mercedes Guadalupe do Rosario de la Calle Otero*, naceu o día 8 de maio 1951. Ten unha filla, Alba Sobrados de la Calle, que naceu en Santiago de Compostela o 1 de novembro de 1982.
 5. *Afonso de la Calle Otero*, naceu no Sanatorio Nosa Señora do Carme de A Estrada o 26 de maio de 1952. Casou en A Baña (A Coruña) o 2 de maio de 1981 con María Dolores Hortensia Reino Martínez. Sen sucesión.
 6. *María Uxía Lucía de la Calle Otero*, naceu no sanatorio Nosa Señora do Carme o 13 de decembro de 1956. Casou na capela do pazo de A Mota, (na igrexa parroquial, segundo o rexistro civil) o 29 marzo de 1981 con Xosé Freiría Rouco, nacido el 21 de xaneiro de 1956, fillo de Xosé e de Sara, natural de Conxo (Santiago) e de profesión empregado de banco. Tiveron por fillos nados en Santiago de Compostela a Xosé o 22 de setembro de 1981 e a Pablo.
- Con María das Mercedes Otero Llamas chegamos ao momento da variación do apelido *Otero*, polo apelido do seu esposo *de la Calle*, que desde agora entra a reforzar a estirpe do pazo de A Mota. Será desde este momento cando se celebren grandes acontecementos familiares da familia *de la Calle* na capela do pazo, como as vodas da súa filla menor María Uxía Lucía ou a da sobriña de don Saturio dona *Concepción de la Calle Blanco*, de profesión médico forense e filla de Manuel de

la Calle Sanz (30/3/1911) e de Carme Blanco, natural de Cuntis, que casou con *Anxo López Pereira* o 19 de xullo de 1986, e que posteriormente bautizou na mesma capela a seus fillos, *Anxo* en 1989 e *María* en 1992.

Fontes documentais e bibliografía

Arquivo Diocesano Santiago de Compostela.

Arquivo Diocesano de Lugo.

Arquivo do Reino de Galicia. A Coruña.

Arquivo Histórico Provincial de Pontevedra.

Arquivo Universitario de Santiago de Compostela.

Arquivo Histórico Nacional.

Rexistro Civil de A Estrada, Santiago de Compostela e Lugo.

FERNÁNDEZ BASCUAS, Mª J., “Carlistas e liberais en terras estradenses”, *Miscelánea histórica e cultural de A Estrada*. Ed. Fundación Cultural de A Estrada. Museo M. R. Portela. 2006

FERNÁNDEZ BASCUAS, Mª J., “Alcaldes estradenses”, *Miscelánea histórica e cultural de A Estrada*. Ed. Fundación Cultural de A Estrada. Museo M. R. Portela. 2004

FERNÁNDEZ CASAL, J., “Fábrica de papel en Riobó”, *Miscelánea histórica e cultural de A Estrada*. Ed. Fundación Cultural de A Estrada. Museo M. R. Portela. 2004

FERNÁNDEZ CASAL, J., “Breve aproximación ós muíños da parroquia de Riobó”. *Miscelánea histórica e cultural de A Estrada*, Ed. F. C. A Estrada. Museo M. R. Portela. 2002

OTERO VICH, J.M. “Los Otero... y la llamada de la selva”, *Faro de Vigo*, 31/7/2010.